

Intervención para a charla-coloquio sobre « As dúas Culturas », na Facultade de Bioloxía, de Santiago de Compostela, o catro de novembro de 2009

Boas noites. En primeiro lugar tres agradecementos e dúas lembranzas. Agradecemento ao Consello da Cultura Galega por ter organizado este acto, a Xurxo Mariño por ter contado comigo para este coloquio e a todos vostedes, que optaron por vir escoitarnos, cando teño certeza que terán outras ocupacións que lles poderían resultar tanto ou máis pracenteiras. Unha honra estar aquí. Hoxe, ao fío do que xa comentou o meu compañeiro Xabier Paz, dicirlles que vou dedicar unha lembranza especial a dous mestres que non deixaron recentemente, Claude Levi-Strauss, etnólogo estruturalista e Francisco Ayala, narrador e ensaísta, tanto tempo no exilio forzado. Os dous centenarios xa, os dous mestres na súas respectivas areas de coñecemento, os dous imaxes de dedicación e de loita contra a sen razón e a ignorancia.

Non vou pretender emular a conferencia seminal de Snow, que hoxe celebramos. Non vou pretender, tampouco, facer unha recapitulación da situación da ciencia inglesa naquel tempo e a súa separación do « mundo das letras ». Tampouco, analizarei esa distancia entre dous mundos na xeira que nos ten tocado vivir.

Podería, seino, e se cadra sexa tema logo no coloquio, falar de escritores de formación científica, como os que aquí están representados ou citar mesmo algúns outros faros da escritura científica como H.G. Wells e a súa “Maquina do tempo”, Julio Verne e a súa prosa anticipativa, ou mesmo o interese que certos escritores, como Marcel Proust, nas antípodas da escritura científica, tiñan pola ciencia e concretamente no seu caso polos traballos de entomoloxía do seu contemporáneo Fabre, eses “*Souvenirs enthomologiques*”, lecturas que tamén me son propias.

Tamén espero que sexa tema do coloquio a literatura de ficción científica, algunhas veces considerada inxustamente un subxénero –outras xustamente, como sempre acontece coas xeneralizacións- que ten producido obras de gran calado artístico e técnico, só por citar dúas, “Eu, Robot” de Isaac Asimov ou “Soñan os androides con ovellas eléctricas”, de Philip K. Dick, máis coñecida pola súa versión cinematográfica “Blade Runner”.

Desta última non me resisto a citar unha frase que todos vostedes recoñecerán e que xunta a beleza estética coa linguaxe científica. Aquela na que o replicante Roy Batty di: *I've seen things that you people wouldn't believe. Attach ships on fire off the shoulder of Orion. I've watched C-beams glitter in the Dark near the Tanhäuser Gate. All those moments will be lost in time... in rain. Time to die* ou na lingua de noso: *Eu vin cousas que vós xamais creíades. Atacar cazas en chamas máis alá de Orion; Teño visto raios C escintilar na escuridade xunta ás portas de Tanhäuser. Todos eses momentos perderáanse no tempo... na chuvia. Tempo de morrer.*

Simplemente, como corresponde á miña condición, vou deitar ao aire algunhas notas que me foron chegando de aquí e de alá e que teñen unha relación, por veces marxinal, co asunto que hoxe nos ocupa.

A marcha dos escaravellos (Idea intuitiva/hipótese)

Comezarei falando dunha experiencia infantil, que xunta as dúas disciplinas. Tería eu por obra de dez anos, cando unha tarde de verán, na que chovía e deixaba de chover con cadencia de roncón, atopeime facendo caligrafía, actividade que eu desenvolvía unha chisca a contrapeito. Por eses azares que xunto ás contradicións constitúen como diría Julio Cortázar o « fuel das nosas vidas », pousou sobre a mesa do escritorio un escaravello da pataca.

Levado por un instinto de investigador emerxente ou por esa crueldade que caracteriza aos humanos nas idades máis tenras, abrín o tinteiro e mergullei as patas con artellos daquel escaravello na tinta azul-negro do tinteiro Pelikan. Pousei daquela o pobre becho sobre unha folla do meu caderno pautado e deixei que o animal tomase as súas decisións.

Logo duns instantes de inactividade –que co andar do tempo sabería que lle din tanatocrese, esa simulación de morte tan característica dos coleópteros- o escaravello comezou a súa andaina de pánzer listado na superficie do papel. Os artellos impregnados en tinta foron deixando pegada no papel, de xeito que ao cabo puiden ter rexistro caligráfico da marcha do escaravello da pataca. Souben así da cadencia de apoio das súas patas, do seu rexistro ondulado, das súas hesitacións e as súas seguridades.

Foi, senón o primeiro –xa experimentara coa submersibilidade das formigas- un dos primeiros feitos experimentais conscientes da miña vida. Dalgún xeito un dos meus primeiros poemas conceptuais, nunha lingua accesíbel a todas as idades e nacións, nunha linguaxe de signos. As pegadas do escaravello deseñaron un debuxo minimalista, que pasados os anos influiría con certeza, algúns apuntes literarios e estéticos. Incluía este feito un deseño experimental mínimo e un resultado estético, que considerei notábel. Describín nunha folla de papel os resultados e gardei na caixa dos tesouros os deseños gravados polo insecto.

Xuntei, sen ser consciente, o meu gusto pola ciencia experimental e pola descrición dos feitos.

Pompas de xabón (Relación entre sucesos/experiencia necesaria)

Da nenez chega tamén a lembranza de cando faciamos burbullas de auga con xabón, das súas abraiantes cores irisadas que precedían en milisegundos a un fundido en negro antes do esvaecemento do que, por un momento, semellaba que non fose senón unha ilusión.

Un xogo infantil que logo serviría para explicar a tensión de superficie e outras características dos fluídos, que nos levarían, adolescentes aínda, ao coñecemento da física elemental, fundamento do que máis tarde estudariamos en citoloxía ou outras disciplinas biolóxicas, que nos serviría, á súa vez, para comprender os procesos celulares ou a existencia de rexistros fotográficos.

Outra vez dunha experiencia estética se dá paso a ciencia, neste caso á física que explica fenómenos biolóxicos fundamentais para a existencia da vida tal e como a coñecemos, entre eles a pasaxe de sustancias a través da membrana celular.

O test de Rorschach (material e métodos/ medicións)

Pasaron anos e unha mañá de abril atopeime nunha consulta de psiquiatría, exercendo de aprendiz dun doutor que logo de pasar visita aos seus enfermos decidía as doses de pímulas necesarias ou a aplicación de electrochoques, nos que tamén fun destro. Aquel home introduciume na interpretación das manchas de Rorschach para analizar a imaxinación dos pacientes. O que nun principio me pareceu

unha avaliación subxectiva dunhas manchas de tinta, deseguida se revelou unha técnica científica de pesquisa sobre o estado mental dos doentes.

A primeira fase da avaliación a constituía o ton e a profundidade, as dúbidas ou a decisión na resposta, analizando os xestos do examinando, a súa rapidez de dardo na réplica certa, o seu xeito de ollar o cartón, as preguntas rituais mais que nin todos facían : Podo movela ? Quere que lle mostre onde vexo as cousas ? E iso unha boa resposta ?, etc, que para o meu abraio se repetían na meirande parte dos entrevistados, sobre todo naqueles que xa estaban sometidos a tratamento farmacolóxico. Despois, logo de pasados os dez cartóns, o examinador regresaba á primeira imaxe para comezar unha segunda quenda. Pedíalle ao entrevistado que lle mostrase onde é que vía tal e cal figura ao tempo que lle lía as súas respostas orixinais, analizando se aparecía nova información cando se interpretaban as propias respostas. A seguir comezaba unha terceira quenda, na que o entrevistador anotaba minuciosamente os resultados en forma de códigos. Por exemplo "C" para color, "M" para movemento, "U" para unha única imaxe, "F" para forma ou mesmo "A" para animal ou "H" para humano. A interpretación, ou cuarta fase, consistía na catalogación ou sumatorio de todos estes códigos e, xa logo, consultábase unhas táboas e identificábase o síndrome específico, denotando así ansiedade, depresión, tendencias suicidas ou esquizofrenia.

Este test psicométrico, xuntaba tamén unha experiencia estética cun experimento de medición, algo no que tardei anos en me dar de conta. Foi cando estando por razóns de traballo no Canadá merquei a colección de cómics « Watchmen », que como saben ten unha personaxe central chamada « Rorschach », que leva sempre posta unha máscara na que os deseños das manchas van mudando segundo o seu estado de ánimo. Iso pechaba o círculo, unhas manchas de tinta nuns cartóns que servían para medir o estado mental dos pacientes psiquiátricos e que servían logo como máscara mutante para unha personaxe de cómic fantástico.

Na fin dous gases expandíndose (Conclusións)

Que ten que ver todo isto –a marcha dos escaravellos cos artellos mollados en tinta chinesa, as pompas de xabón e o test psicométrico de Rorschach-, pensarán, co tema central desta conferencia. Pois, ao

meu parecer, moito, pois constitúen leccións que a natureza nos proporciona –neste caso a xeito de anécdotas- sobre a relación entre a experiencia artística e os fundamentos da ciencia.

Para ilustrar cun caso máis –agora xa na idade adulta, deixen que poña a un lado a nostalgia do xa vivido- a relación entre literatura e ciencia. Citarei para o caso unha charla propia, hai un par de anos nunha reunión de escritores, na que preguntado sobre onde comeza a ficción e onde remata a realidade –ou viceversa- acudín á ciencia como refuxio ou explicación e fixen así, nunha reviravolta conceptual, unha referencia a realidade e ficción como dous gases que se expandían nun volume único sen que logo dun tempo puidésemos distinguir onde estaba o « gas ficción » e onde o « gas realidade ». Iso foi o que quixen conseguir, que o que agora lles contei non fose nin realidade nin ficción, nin ciencia nin literatura, senón as dúas cousas mesturadas, coma dous gases expandíndose nun volume pechado, dous gases que respiramos e que non somos quen de separar. Espero telo conseguido. Espero tamén que sexan felices e diferentes. Moitas grazas.

Xavier Queipo

Anexo: Temas para a conversa logo das intervencións individuais (Discusión de resultados e comparación os resultados de outros)

- Escritos científicos/ escritos literarios. Dous clásicos: “The voyage of the Beagle” de Darwin ou “The Malay Archipelago” de Wallace.
- Os arquitectos, os poetas do espazo. Sinfonías de formas cun sustento matemático. O mesmo que acontece cos músicos ou os poetas que poden usar tamén da linguaxe matemática. Xogos

de permutacións, poesía cíclicas e todo o traballo dos escritores de OULIPO (Queneau, Calvino, Perec...)

- O libro de Marco Polo (Il Miglione), os relatos de Andrade e outros xesuítas ao teito do mundo, relatos de descubertas e periplos (Viaxe arredor do mundo de Francesco Carletti, “Les singularités de la France Antarctique” de André Thevet,
- A literatura SF, “O home ilustrado”, “Fahrenheit 850”, a “Triloxía do Imperio”, “I robot”, Ballard, Lem, Catarescu, Assimov...
- Os verdadeiros dous mundos, ou “dúas culturas”. A cultura da especialización e a cultura de masas. Aqueles que ven na súa disciplina o centro do Universo: xenetistas (o código xenético), neurólogos (a neurociencia en xeral), os investigadores do espazo exterior...
- A desaparición progresiva dos intelectuais, dos analistas, dos creadores cunha visión global do que acontece, da dinámica de sistemas, de tendencias...
- René Thom e a teoría das catástrofes. Catástrofe en ás de bolboreta.
- O ruído científico como efecto colateral da meritocracia VS as letras instantáneas (escritura semiautomática) como efecto colateral do mercado. Marx e os obxectos que falan.
- Escritores científicos. Un outro xeito de narrar? O gusto pola precisión, polo experimento, pola tese que hai que demostrar. Aportar un exemplo: Árbore de atúns